

EUGENIUSZ MIRONOWICZ

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0001-5317-8695

eugeniusz.mironowicz@uwb.edu.pl

Kazachstan – Rosja: ewolucja relacji międzypaństwowych po wybuchu wojny w Ukrainie

Kazakhstan – Russia: the evolution of relations
between states after the war in Ukraine broke out

Słowa kluczowe:

Kazachstan, Rosja,
Tokajew, ewolucja relacji,
współpraca gospodarcza,
wojna na Ukrainie

Keywords:

Kazakhstan, Russia,
Tokayev, evolution
of relations, economic
cooperation, war in Ukraine

Kazachstan – Rosja: ewolucja relacji międzypaństwowych po wybuchu wojny w Ukrainie

Po rozpadzie Związku Radzieckiego niepodległy Kazachstan był obok Białorusi najbliższym sojusznikiem Rosji, a Kazachowie postrzegani przez Rosjan jako jeden z najbardziej im przyjaznych narodów na świecie. Znaczenie Kazachstanu wzrosło jeszcze bardziej po gwałtownym załamaniu się relacji Rosji z Zachodem w 2014 r. z powodu kryzysu ukraińskiego. Początek wojny rosyjsko-ukraińskiej spowodował zmianę polityki Kazachstanu wobec Rosji. Kazachstan, mocno ekonomicznie zintegrowany z Rosją oraz związany układami wojskowo-politycznymi, formalnie pozostaje jej sojusznikiem. W praktyce jednak dystansuje się do rosyjskiej polityki, zwłaszcza w odniesieniu do Ukrainy, demonstruje wolę realizacji wielowektorowej polityki i współpracy na równych zasadach ze wszystkimi najważniejszymi ośrodkami polityki światowej.

Kazakhstan – Russia: the evolution of relations between states after the war in Ukraine broke out

After the collapse of the Soviet Union, independent Kazakhstan was Russia's closest ally next to Belarus, and the Kazakhs were perceived by the Russians as one of the most friendly nations in the world. The importance of Kazakhstan has grown even more after the sharp collapse of Russia's relations with the West in 2014 due to the Ukrainian crisis. The beginning of the Russian-Ukrainian war caused a change in Kazakhstan's policy towards Russia. Kazakhstan, which is economically strongly integrated with Russia and bound by military and political arrangements, formally remains its ally. In practice, however, it distances itself from Russian policy, especially towards Ukraine, and demonstrates its will to implement a multi-vector policy and to cooperate on equal terms with all the most important centers of world politics.

Kazachstan, największe państwo w Azji Centralnej dysponujące ogromnymi zasobami surowców mineralnych, w latach dziewięćdziesiątych XX w. pozostawał najbliższym sojusznikiem Rosji w regionie i uczestniczył we wszystkich procesach integracyjnych inspirowanych przez Moskwę. Od 1998 r. we wzajemnych relacjach obowiązują zasady wynikające z podpisanej wówczas *Deklaracji przyjaźni i sojuszu między Kazachstanem a Rosją*. Znaczenie Kazachstanu w polityce rosyjskiej wzrosło jeszcze bardziej w chwili przejęcia władzy przez Władimira Putina. Na Kremlu cały region zaczęto traktować jako obszar strategiczny dla bezpieczeństwa Federacji, a Kazachstan postrzegać jako strefę stabilności politycznej na południowej granicy państwa¹. Po gwałtownym pogorszeniu relacji między Rosją a Zachodem w 2014 r. z powodu kryzysu ukraińskiego alternatywnym kierunkiem polityki rosyjskiej stała się Azja². Kazachstan, mający mocne formalne powiązania ekonomiczne i polityczne z Rosją, uznał jej osłabienie na arenie międzynarodowej za okoliczności sprzyjające budowaniu wielowektorowej polityki zagranicznej. W konsekwencji w Kazachstanie w ostatnich latach dość szybko wzrosło zaangażowanie ekonomiczne i polityczne przede wszystkim Chin, ale także Stanów Zjednoczonych, Turcji oraz Iranu³. Poza tym w 2019 r. w Azji Centralnej uaktywniła się również Unia Europejska⁴, a Kazachstan nawet uzyskał priorytetowe znaczenie w projektach unijnych⁵.

- 1 N. Ostianová, *Changes in Russia's approach towards Central Asia*, Univerzita Palackého V Olomouci, Olomouc 2011, pp. 40–45; <https://theses.cz/id/8lgiiz/DP_KRES_ostianova.pdf> [dostęp: 28 XI 2021]; М. Маринов, *Цели и интересы России в Центральной Азии: настоящее и будущее* [online], 5 III 2014 [dostęp: 11 X 2021]: <<http://politobzor.net/show-14486-celi-i-interesy-rossii-v-centralnoy-azii-nastoyashee-i-budushee.html>>.
- 2 Д. Тренин, *Внешняя политика России в ближайшие пять лет: цели, стимулы, ориентиры*, Московский Центр Карнеги [online], 28 IV 2016 [dostęp: 8 X 2021]: <<http://carnegie.ru/2016/04/28/ru-pub-63462>>.
- 3 S. Blank, *Energy, economics, and security in Central Asia: Russia and its rivals*, Army War Coll Strategic Studies Inst Carlisle Barracks PA [online], 10 IV 15 [dostęp: 8 X 2021]: <https://www.researchgate.net/publication/235151834_Energy_Economics_and_Security_in_Central_Asia_Russia_and_its_Rivals>.
- 4 A. Khitakhunov, *Economic cooperation between Central Asia and the European Union*, Eurasian Research Institute [online, dostęp: 22 X 2022]: <<https://www.eurasian-research.org/publication/economic-cooperation-between-central-asia-and-the-european-union/>>.
- 5 W czerwcu 2019 r. Rada do Spraw Zagranicznych UE przyjęła nową strategię dotyczącą Azji Środkowej. W marcu 2020 r. UE zawarła umowę z Kazachstanem

Rosja przez wiele lat starała się utrzymać swoje wpływy w Kazachstanie, wykorzystując instrumenty kulturowe, polityczne i wojskowe⁶. Przy aktywnym udziale Astany organizowała struktury integracyjne takie jak Wspólna Przestrzeń Gospodarcza, Unia Celna i Euroazjatycka Unia Gospodarcza. Do 2014 r. Rosjanie oceniali Kazachów jako drugi po Białorusinach naród najbardziej im na świecie przyjazny⁷. Rosja w dużym stopniu wpływała na kształtowanie elit intelektualnych Kazachstanu. Każdego roku na rosyjskich uczelniach kształciło się około 60 tys. młodych obywateli tego kraju⁸. W Kazachstanie mieszka 3,5 mln Rosjan, co stanowi prawie 20 proc. populacji tego kraju⁹. W republice język rosyjski jest językiem urzędowym i może być używany na równi z państwowym kazachskim. Ponadto około jedna czwarta szkół jest rosyjskojęzycznych¹⁰. Wpływy kulturowe Rosji były tak duże, że w kręgach politycznych Kazachstanu zaczęto rozważać

umożliwiająca poszerzenie wymiany handlowej, a szczególnie stwarzającą perspektywę szerokiego dostępu do rynku surowców energetycznych. W planach UE kazachska ropa naftowa miała być dostarczana tankowcami przez Morze Kaspijskie do Azerbejdżanu, a dalej amerykańskim ropociągiem Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) do tureckiego portu na Morzu Śródziemnym. W 2022 r. okazało się jednak, że transport kazachskiej ropy tankowcami do Baku był zbyt kosztowny. Natomiast Unia dość szybko stała się jednym z największych eksporterów do Kazachstanu. W 2020 r. wysłała towary o wartości 6,3 mln euro. Było to prawie dwa razy więcej niż do pozostałych czterech krajów Azji Środkowej razem wziętych. Zob. szerzej: S. Herman, *EU-Central Asia relations and beyond: The orientation of energy policies in Kazakhstan*, EIAS [online], 22 VI 2022 [dostęp: 29 XII 2022]: <<https://eias.org/publications/op-ed/eu-central-asia-relations-and-beyond-the-orientation-of-energy-policies-in-kazakhstan/>>.

- 6 O. Лебедева, *Культурная дипломатия как инструмент внешней политики России на современном этапе*, „Международная жизнь”, IX 2016, s. 78–80.
- 7 R. Gonczarenko, E. Sherwin, *Protesty w Kazachstanie: zmora czy szansa Putina?*, DW [online], 7 I 2022 [dostęp: 3 IV 2022]: <<https://www.dw.com/pl/protesty-w-kazachstanie-zmora-czy-szansa-putina/a-60357592>>. W 2014 r. na drugim miejscu znaleźli się Chińczycy; Kazachowie zajmują obecnie trzecie miejsce wśród narodów uznawanych przez Rosjan za przyjazne.
- 8 Tamże.
- 9 A. Островская, *Замглавы МИДа Казахстана: Мы строим отношения с РФ и Западом*, DW [online], 4 XI 2022 [dostęp: 14 I 2023]: <<https://www.dw.com/ru/zamglavy-mida-kazahstana-astana-stroit-otnosenia-i-s-rf-i-s-zapadom/a-63654952>>.
- 10 D. Szymański, *Putin traci sojusznika. „Prawie nikt tego nie zauważył”*, money.pl [online], 17 IV 2022 [dostęp: 3 IV 2022]: <<https://www.money.pl/gospodarka/putin-traci-sojusznika-prawie-nikt-tego-nie-zauwazyl-6759214120704608a.html>>.

ich redukowaniu. W końcu drugiej dekady XXI w. pojawiły się propozycje ograniczenia nauczania języka rosyjskiego oraz zastąpienia cyrylicy alfabetem łacińskim. Decyzje o zmianie alfabetu zostały podjęte przez prezydenta Nursułtana Nazarbajewa. Proces rozłożono na kilka lat, a jego zakończenie zaplanowano na 2023 r. W Moskwie ze zrozumiałych względów działania władz Kazachstanu ukierunkowane na eliminację czynników kulturowych łączących z Rosją przyjmowano bardzo negatywnie¹¹.

Na początku XXI w. zaangażowanie gospodarcze Rosji w Kazachstanie było znacznie słabsze niż jej obecność polityczna i kulturalna. W drugiej dekadzie XXI w. działało tam wprawdzie wiele firm, głównie w sektorze wydobywania ropy naftowej, gazu i uranu, lecz poziom inwestycji rosyjskich był zdecydowanie niższy niż przedsięwzięć chińskich. Na rynek rosyjski w 2019 r. trafiało nieco ponad 10 proc. eksportu kazachskiego. Wiele wskazywało, że na głównego partnera Kazachstanu w obszarze współpracy gospodarczej i wymianie handlowej w kolejnych latach wysuną się Chiny¹². Jednak w 2021 r. Rosja nieoczekiwanie ponownie stała się najważniejszym inwestorem i partnerem handlowym Kazachstanu (z tendencją wznoszącą w kolejnym roku), wyprzedzając Chińczyków¹³. Bilans handlowy Kazachstanu i Rosji wielkości 25 mld dolarów okazał się 10-krotnie większy od wartości wymiany Kazachstanu z USA¹⁴. Był to efekt uboczny kolejnych pakietów sankcji, jakie Zachód nakładał na Rosję. W końcu 2022 r. w Kazachstanie zarejestrowanych zostało ok. 13 tys. rosyjskich firm, z czego ponad 1,5 tys. przybyło po wybuchu wojny z Ukrainą¹⁵. Większość z nich próbowała w ten sposób omijać sankcje i zachować rynki zbytu za granicą.

- 11 P. Bielicki, *Relacje kazachsko-rosyjskie i ich znaczenie dla bezpieczeństwa na obszarze postradzieckim*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, 2020, t. 66, s. 67, DOI: 10.15804/athena.2020.66.04.
- 12 E. Mironowicz, *Surowce energetyczne poradzieckich państw Azji Centralnej w polityce gospodarczej Chin*, „Sprawy Międzynarodowe”, 2021, t. 74, nr 3, s. 178–180, DOI: 10.35757/SM.2021.74.3.11.
- 13 *На перепутье: как складываются сегодня отношения России и Казахстана*, РБК Тренды [online], 7 X 2022 [dostęp: 15 I 2023]: <<https://trends.rbc.ru/trends/industry/633fdo829a7947336266cf4b>>.
- 14 E. Алимова, *Между «нападающей на соседей» Россией и «забычивым» Западом: подводя итоги внешней политики Казахстана*, Радио Азаттык [online], 26 XII 2022 [dostęp: 16 I 2023]: <<https://rus.azattyq.org/a/mezhdu-napadayushey-na-sosedey-rossiey-i-zabyvchivym-zapadom-podvodya-itogi-vneshney-politik>>.
- 15 *На перепутье: как складываются сегодня отношения России и Казахстана*.

Kazachstan starał się robić wrażenie, że w żaden sposób nie pomaga Rosji w łamaniu sankcji¹⁶. Zastępca szefa administracji prezydenta Kazachstanu Timur Sulejmanow w każdym wystąpieniu zapewniał w imieniu władz państwa, że jego kraj nie uznaje zmian terytorialnych na korzyść Rosji dokonanych od 2014 r. i nie będzie sprzyjał w utrwaleniu istniejącego stanu rzeczy¹⁷. W rzeczywistości Kazachstan, podobnie jak wiele innych krajów, od kilku lat pełni rolę pośrednika w kupowaniu przez Rosję towarów objętych zachodnimi sankcjami. Ze względu na swoje geograficzne położenie traktowany jest przez władze rosyjskie jako kraj kluczowy, przez który przebiega import. Eksport wcześniej zakupionych towarów do Rosji jest kolejnym czynnikiem zwiększającym bilans handlowy pomiędzy obu krajami, co przekłada się na realne zyski.

Amerykanie, którzy na początku XXI w. wiele inwestowali w wydobycie surowców energetycznych w Azerbejdżanie oraz w budowę rurociągów przez Kaukaz, podejmowali starania o włączenie Kazachstanu do swoich projektów¹⁸. Jednak Rosji, przy współudziale Chin, udawało się do 2022 r. skutecznie hamować udział amerykańskiego biznesu w inwestycjach, które mogłyby prowadzić do dywersyfikacji dróg eksportu gazu i ropy naftowej do Europy.

Na początku stycznia 2022 r. w Kazachstanie doszło do masowych protestów. Iskłą, która spowodowała wybuch, była podwyżka cen gazu. Demonstracje ogarnęły przede wszystkim największe miasta. Gwałtowność i radykalizm protestujących okazały się ogromnym zaskoczeniem dla władz. W Ałmacie i Astanie atakowano i dewastowano centra handlowe, obiekty

16 *В парламенте Казахстана объяснили отказ помогать России под санкциями, „Говорит Москва”* [online], 2 IV 2022 [dostęp: 14 I 2023]: <<https://govoritmoskva.ru/news/311317/>>.

17 Ю. Москаленко, *Замглавы администрации президента Казахстана: «Мы уважаем территориальную целостность Украины»*, ZN,UA [online], 1 IV 2022 [dostęp: 15 I 2023]: <<https://zn.ua/WORLD/zamhlavy-administratsii-prezidenta-kazahstana-my-uvazhaem-territorialnuju-tselostnost-ukrainy.html>>.

18 R. M. Cutler, *Turkmenistan pipeline from east to west to be completed this year*, EurasianSecurity.com [online], 23 II 2015 [dostęp: 5 XI 2021]: <<http://www.eurasiansecurity.com/energy-geopolitics/turkmenistan-pipeline-completing-east-west/>>; W. Jakóbiak, *USA popierają Gazociąg Transkaspjski*, Biznes Alert [online], 24 IV 2015 [dostęp: 2 XI 2021]: <<http://biznesalert.pl/usa-popieraja-gazociag-transkaspjski/>>.

administracji państwowej i stacje telewizyjne. Kraj pogrążył się w chaosie¹⁹. W rękach demonstrantów pojawiła się broń palna. Na ulicach miast doszło do starć wojska i policji z uzbrojonymi cywilami, którzy nie wykazywali wyraźnej afiliacji politycznej. Według oficjalnych danych zginęło 238 osób, ponad 2 tys. zostało rannych²⁰. Podłożem buntu była rywalizacja o władzę i wpływy między klanem pierwszego prezydenta Nursułtana Nazarbajewa a obozem skupionym wokół aktualnie sprawującego funkcję szefa państwa Kasyma-Żormata Tokajewa. Nazarbajew i powiązane z nim służby specjalne skutecznie sparaliżowały sytuację polityczną w dość stabilnym do tego czasu państwie. Były prezydent, który stał się symbolem niepodległości Kazachstanu, po rezygnacji z tej funkcji zachował stanowisko przewodniczącego Rady Bezpieczeństwa Kazachstanu, a wraz z nim wpływy w służbach specjalnych. Miał oddanych sobie ludzi w sektorze gospodarczym i mediach. Tokajew, nie mając pewności, jak zachowa się w przypadku eskalacji konfliktu wojsko i policja, zdecydował się wezwać na pomoc państwa należące do Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ) – Rosję, Białoruś, Armenię, Kirgistan i Tadżykistan.

W Moskwie chaos w Kazachstanie uznano za przejaw kolejnej „kolorowej rewolucji” inspirowanej przez zachodnie służby specjalne w celu destabilizacji sytuacji politycznej w państwach położonych w sąsiedztwie Federacji Rosyjskiej i odgrywających ważną rolę w jej polityce bezpieczeństwa²¹. Szybka interwencja wojsk rosyjskich i pozostałych państw OUBZ pozwoliła na przejęcie kontroli przez Tokajewa nad resortami siłowymi i pacyfikację protestów.

W dniu 24 lutego 2022 r. Rosja rozpoczęła zbrojną interwencję na Ukrainie. Atak Rosji na Ukrainę – zdaniem byłego premiera Kazachstanu Akieżana Każegieldina – całkowicie zmienił charakter relacji

19 A. Weißkopf, *Ałmaty. Strzały i kolejki po chleb*, DW [online], 10 I 2022 [dostęp: 27 I 2022]: <<https://www.dw.com/pl/ałmaty-strzały-i-kolejki-po-chleb/a-60373878>>.

20 N. Grekowicz, *Kazachstan: Demonstracje przeciwko Rosji nie są już blokowane przez władze*, OKO.press [online], 8 VI 2022 [dostęp: 9 VII 2022]: <<https://oko.press/kazachstan-demonstracje-przeciw-rosji/>>, rozmowa z przedstawicielem Koalicji Nowego Pokolenia Obrońców Praw Człowieka, Arsenem Aubakirowem.

21 K. Renik, *[Azja w zbliżeniu] Dlaczego Kazachstan „zdradził” Rosję?*, „Kultura Liberalna” [online], 28 II 2022 [dostęp: 24 III 2022], <<https://kulturaliberalna.pl/2022/02/28/azja-w-zblizeniu-dlaczego-kazachstan-zdradzil-rosje/>>; R. Gonczarenko, E. Sherwin, *Protesty w Kazachstanie*.

kazachsko-rosyjskich²². Dotychczas Federacja Rosyjska była postrzegana jako najważniejszy sojusznik w ramach OUBZ, gwarant integralności terytorialnej Kazachstanu. Wojna w Ukrainie i dyskusje z udziałem polityków oraz intelektualistów rosyjskich o konieczności przywrócenia historycznych granic Rosji wywołały jednak poważne zaniepokojenie Kazachów o los północnych regionów kraju, w znacznym stopniu zamieszkałych przez Rosjan²³. Jeszcze większym powodem do zadrażnień w stosunkach kazachsko-rosyjskich stało się załamanie dotychczasowych powiązań gospodarczych. W wyniku sankcji nałożonych na Rosję, dowodził Każegieldin, najmocniej ucierpiały gospodarki państw członkowskich Unii Euroazjatyckiej, w tym Kazachstanu. W zaistniałej sytuacji władze w Astanie podjęły wiele działań ukierunkowanych na neutralizację negatywnych dla gospodarki Kazachstanu skutków wojny handlowej między Rosją a Zachodem.

Ochłodzenie w stosunkach Kazachstanu z Federacją Rosyjską wywołała propozycja prezydenta Tokajewa zastąpienia na europejskich rynkach rosyjskich ropy i gazu węglowodorami kazachskimi. Sygnały takie wysyłane były z Astany tuż po pojawieniu się projektów nałożenia sankcji na Rosję. Tokajew oficjalną propozycję w tej sprawie zgłosił w rozmowie z przewodniczącym Rady Europejskiej Charlesem Michelelem w czerwcu 2022 r., przedstawiając Unii Europejskiej projekt budowy alternatywnej infrastruktury transportowej przez Morze Kaspijskie, omijającej terytorium Rosji²⁴.

Kazachska ropa była eksportowana do Europy ropociągami Caspian Pipeline Consortium, który łączył złoża w Tengiz z czarnomorskim portem w Noworosyjsku. Tą drogą przez terytorium Rosji trafiało do Europy

22 *Акежан Кажегельдин о планах Токаева, днягах Назарбаева, войне Путина и победе Украины*, DW на русском, youtube.com [online], 16 IX 2022 [dostęp: 7 XI 2022]: <<https://www.youtube.com/watch?v=ZZilmHKVV28>>, (Акежан Кажегельдин – premier Kazachstanu w latach 1994–1997, w 1999 r. wyemigrował do USA, ścigany listem gończym za korupcję i nadużycie władzy).

23 Polityka etniczna Kazachstanu po uzyskaniu niepodległości w 1991 r. nie sprzyjała budowaniu zaufania do państwa ze strony mniejszości etnicznych stanowiących ponad 35 proc. ludności. Zob. szerzej: A. Wierzbicki, *Stratyfikacja etnospołeczna w Azji Centralnej i jej wyzwania dla etnopolityki (na przykładzie Kazachstanu)*, „Politeja” 2014, t. 11, nr 5, s. 316–318, DOI: 10.12797/Politeja.11.2014.31_116.

24 *Kazachstan gotowy zastąpić Rosję i uratować Europę*, WGospodarce.pl [online], 5 VII 2022 [dostęp: 14 IX 2022]: <<https://wgospodarce.pl/informacje/114065-kazachstan-gotowy-zastapic-rosje-i-uratowac-europe>>.

dwie trzecie eksportu kazachskiego surowca²⁵. W marcu 2022 r. Rosja jednak ograniczyła eksport ropy z Noworosyjska, argumentując to awarią terminalu przeładunkowego, do której przyczynił się sztorm na wschodnim wybrzeżu Morza Czarnego. Kazachstan był zmuszony ograniczyć wydobycie ropy, ponosząc straty kilkuset milionów dolarów²⁶. Spowodowało to zwrot w zakresie budowy i wykorzystania infrastruktury przesyłającej surowce energetyczne z pominięciem Rosji. Kazachstan w związku z tym podpisał z Turcją, Gruzją i Azerbejdżanem deklarację dotyczącą rozwoju Transkaspijskiego Międzynarodowego Korytarza Transportowego. Idea dywersyfikacji eksportu surowców energetycznych weszła w fazę realizacji. Wcześniej władze tego państwa odnosiły się zazwyczaj wstrzemięźliwie do propozycji uczestnictwa w projektach inwestycyjnych umożliwiających przesyłanie ropy i gazu rurociągami przez Morze Kaspijskie do Azerbejdżanu, z pominięciem terytorium Federacji Rosyjskiej²⁷. Rosja bez przeszkód umożliwia bowiem eksport kazachskiej ropy przez własne terytorium i z wykorzystaniem instalacji przesyłowych. Istnieją podstawy, by przypuszczać, że problem z terminalem przeładunkowym w marcu 2022 r. był formą ostrzeżenia Astany przed konsekwencjami działań naruszających interesy Moskwy²⁸.

Wojna w Ukrainie tworzy liczne okoliczności sprzyjające narastaniu incydentów dyplomatycznych w relacjach rosyjsko-kazachskich.

- 25 S. Herman, *EU-Central Asia relations and beyond*; A. Jarosiewicz, *Rosja głównym korytarzem dla eksportu ropy z Kazachstanu*, OSW [online], 29 XII 2022 [dostęp: 7 XI 2022]: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-12-29/rosja-glownym-korytarzem-dla-eksportu-ropy-z-kazachstanu>>.
- 26 Д. Гордийчук, *РФ вывела в ремонт один из нефтепроводов в преддверии новых санкций от ЕС и США*, Экономическая правда [online], 23 III 2023 [dostęp: 5 VI 2023]: <<https://www.epravda.com.ua/rus/news/2022/03/23/684583/>>; A. Patyk, *Awaria terminali Caspian Pipeline Consortium. Straty liczone są w setkach milionów dolarów*, Obserwator logistyczny [online], 20 IV 2022 [dostęp: 23 X 2022]: <<https://obserwatorlogistyczny.pl/2022/04/20/awaria-terminali-caspian-pipeline-consortium-straty-liczone-sa-w-setkach-milionow-dolarow/>>.
- 27 S. Juraev, *Comparing the EU and Russia engagements in Central Asia*, „L'Europe en Formation” 2014, nr 4(374), s. 77–94, DOI: 10.3917/eufor.374.0077; Акежан Кажегельдин о планах Токаева...
- 28 *Rosja ciągnie na dno Kazachstan. W centrum uwagi rurociąg*, wnp.pl [online], 7 II 2022 [dostęp: 2 I 2023]: <<https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/rosja-ciagnie-na-dno-kazachstan-w-centrum-uwagi-rurociag.601754.html>>.

Jedną z nich stała się wypowiedź ambasadora Ukrainy w Astanie Petra Wrublewskiego, który w rozmowie z miejscowym blogerem powiedział, że „Im więcej Rosjan zabijemy teraz, tym mniej będą musiały zabić nasze dzieci”. Rosja w związku z tym zażądała wydalenia Wrublewskiego; władze Kazachstanu zwróciły się więc do Kijowa o wymianę ambasadora²⁹. W uzasadnieniu podano, że mniejszość rosyjska zamieszkująca w Kazachstanie poczuła się urażona słowami ukraińskiego dyplomaty, które mogły stanowić zachętę do wzniesienia konfliktów etnicznych w państwie. Ukrainie pozostawiono decyzję, kiedy i kto miałby zastąpić Wrublewskiego w Astanie. Rzeczniczka MSZ Federacji Rosyjskiej Maria Zacharowa wyraziła oburzenie z powodu takiej postawy sojusznika i zapowiedziała wezwanie ambasadora Kazachstanu. Reakcją jej odpowiednika w Astanie – Ajbeka Smadjarowa – była zapowiedź, że w przypadku spełnienia groźby Zacharowej do MSZ Kazachstanu zostanie z kolei wezwany ambasador Rosji. Dystansując się od polityki Rosji, Tokajew odwołał defiladę wojskową z okazji Dnia Zwycięstwa nad faszyzmem zaplanowaną w Astanie na 9 maja 2022 r.

Władze Kazachstanu znacznie wcześniej wielokrotnie sygnalizowały, że nie akceptują polityki rosyjskiej wobec Ukrainy. Prezydent Tokajew bardzo dosadnie przedstawił swoje stanowisko podczas Forum Ekonomicznego w Petersburgu w czerwcu 2022 r., gdy w obecności prezydenta Władimira Putina ogłosił, że nigdy nie uzna republik Ługańskiej i Donieckiej³⁰. Demonstracyjnie też zaczął szukać dróg eksportu swoich surowców energetycznych, które omijałyby Rosję, składając wizyty w Iranie, Gruzji i Katarze. Poza tym po ogłoszeniu w Rosji częściowej mobilizacji we wrześniu 2022 r. Kazachstan umożliwił pobyt na terenie swojego kraju, bez żadnych ograniczeń, wszystkim Rosjanom uciekającym przed poborem do wojska. Wysłał także na Ukrainę kilkadziesiąt ton pomocy humanitarnej, głównie lekarstw i środków opatrunkowych.

29 *Rosja żąda od Kazachstanu, by wydalil ambasadora Ukrainy. Jest odpowiedź miejscowego MSZ, PAP* [online], 5 X 2022 [dostęp: 5 XI 2022]: <<https://www.pap.pl/aktualnosci/news%02C144133%02Crosja-zada-od-kazachstanu-wydalil-ambasadora-ukrainy-je-st-odpowied>>.

30 A. Łomanowski, *Kazachstan w objęciach Wielkiego Brata*, „Rzeczpospolita” [online], 22 VI 2022 [dostęp: 23 X 2022]: <<https://www.rp.pl/polityka/art36555781-kazachstan-w-objeciach-wielkiego-brata>>.

Natomiast w głosowaniach na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawach dotyczących potępienia Rosji za aneksję ziem Ukrainy lub przeznaczenia zamrożonych aktywów rosyjskich na Zachodzie na rekompensatę dla Ukrainy za szkody wyrządzone podczas działań wojennych, Kazachstan zajmował neutralne stanowisko, wstrzymując się od głosu³¹.

W działaniach Tokajewa dominuje dbałość o równe traktowanie interesów największych graczy – Rosji, Chin i Zachodu. Atutem w polityce Kazachstanu wobec Rosji – podkreśla były premier Akieżan Każegeldin – stały się szeroko rozbudowane relacje z Chinami równoważące obecnie wpływy rosyjskie³². Interesy polityczne i gospodarcze Pekinu wymagają stabilizacji w Azji Centralnej. Chiny zatem, kierując się własnym interesem, będą zawsze działać na rzecz hamowania ambicji rosyjskiej polityki, które przyczyniają się do wywoływania sytuacji kryzysowej³³. Dał temu wyraz chiński przywódca Xi Jinping podczas wizyty w Astanie w październiku 2022 r., deklarując wsparcie dla Kazachstanu w zakresie zabezpieczenia jego niepodległości i integralności terytorialnej bez względu na istniejące okoliczności polityczne³⁴.

Ostrożność w polityce zagranicznej Kazachstanu jest jednak warunkowana troską nie tylko o poprawne relacje z głównymi ośrodkami politycznymi świata, lecz także o stabilność wewnętrzną. Jak pisze ekspert z Ośrodka Studiów Wschodnich: „szacuje się, że około jednej trzeciej obywateli podziela rosyjski punkt widzenia na wojnę”³⁵. Z tym faktem musi

31 O. Górzyński, *Zgromadzenie Ogólne ONZ potępiło Rosję ws. aneksji ukraińskich terytoriów*, „Dziennik Gazeta Prawna” [online], 13 X 2022 [dostęp: 15 X 2022]: <www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8567534,onz-zgromadzenie-ogolne-potepilo-rosje-aneksja-ukrainskie-terytoria.html>; tenże, *Reparacje wojenne dla Ukrainy. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję*, „Dziennik Gazeta Prawna” [online], 14 XI 2022 [dostęp: 11 XI 2022]: <<https://forsal.pl/swiat/aktualnosc/artykuly/8587420,onz-rosja-reparacje-wojenne-ukraina-rezolucja.html>>.

32 *Акежан Кажегельдин о планах Токаева...*

33 P. Bielicki, *Relacje kazachsko-rosyjskie i ich znaczenie dla bezpieczeństwa na obszarze postradzieckim*, s. 59.

34 W. Repetowicz, *Chiński parasol nad Kazachstanem. Rosja traci wpływy*, *Defence24* [online], 15 IX 2022 [dostęp: 2 I 2022]: <<https://defence24.pl/geopolityka/chinski-parasol-nad-kazachstanem-rosja-traci-wplywy-komentarz>>.

35 W. Górecki, *Pierestrojka Tokajewa. Kazachstan wobec wyzwań wewnętrznych i zewnętrznych*, OSW [online], 21 VI 2022 [dostęp: 26 VI 2022]: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-06-21/pierestrojka-tokajewa-kazachstan-wobec-wyzwan-wewnetrznych-i>>.

liczyć się każdy poważny polityk w Astanie. Dyplomaci i politycy kazachscy, wypowiadając się publicznie, z reguły zwracają uwagę na czynniki łączące oba kraje, wśród których oprócz licznej diaspory rosyjskiej w Kazachstanie wskazują na półtoramilionową społeczność kazachską w Rosji, granicę liczącą 7,5 tys. kilometrów oraz rozwiniętą współpracę gospodarczą. Przekonują, że opinie o dystansowaniu się Astany od Moskwy nie odpowiadają rzeczywistości, a są jedynie efektem konsekwentnej wielowektrowej polityki zagranicznej³⁶.

Sprawdzeniem sojuszniczych relacji rosyjsko-kazachskich była sprawa pomocy udzielonej Armenii przez członków OUBZ, gdy ta została zaatakowana przez wojska Azerbejdżanu w październiku 2022 r. Premier Nikol Paszinian, odwołując się do artykułu 4 Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ), wezwał sojuszników do udzielenia pomocy militarnej. Rosja zaangażowana w działania wojenne w Ukrainie miała ograniczone możliwości realnego wsparcia Armenii, Kazachstan zaś zdecydowanie oświadczył, że wyklucza jakąkolwiek interwencję zbrojną przeciwko Azerbejdżanowi³⁷. Kazachstan jest wprawdzie sojusznikiem Armenii w ramach paktu OUBZ, którego nieformalnym liderem jest Rosja, ale i przynależy do założonej przez Turcję Organizacji Państw Turkijskich, wspólnie z Kirgizją, Uzbekistanem i Azerbejdżanem. W praktyce doszło do demonstracji bezskuteczności OUBZ, co zrodziło wśród pozostałych członków Układu wątpliwości w kwestii gwarancji bezpieczeństwa w przypadku wystąpienia realnych zagrożeń. Postawa Kazachstanu niewątpliwie odsłoniła rzeczywisty stan relacji sojuszniczych.

W kwietniu Tokajew podpisał porozumienie o współpracy wojskowej z Turcją. Dotyczyło ono m.in. produkcji na terenie Kazachstanu dronów Bayraktar, których zakupu próbowała bezskutecznie dokonać Rosja w Ankarze³⁸. Alternatywne wobec OUBZ warianty polityki bezpieczeństwa Kazachstanu, realizowane od wiosny 2022 r., świadczą o rozpadzie systemu, jaki funkcjonował do czasu rosyjskiej interwencji na Ukrainie.

36 A. Островская, *Замглавы МИДа Казахстана*.

37 W. Repletowicz, *Chiński parasol nad Kazachstanem*.

38 A. Łomanowski, *Kazachstan – Rosja. Już nie przyjaźń, jeszcze nie konflikt*, „Rzeczpospolita” [online], 28 VII 2022 [dostęp: 3 I 2023]: <<https://www.rp.pl/dyplomacja/art36769301-kazachstan-rosja-juz-nie-przyjazn-jeszcze-nie-konflikt>>.

Przedterminowe wybory prezydenckie w Kazachstanie odbyły się 20 listopada 2022 r. Inicjatorem przyspieszenia terminu i faworytem w walce o najwyższy urząd w państwie był prezydent Tokajew, który otrzymał ponad 81 proc. poparcia³⁹. Wybory umocniły jego pozycję polityczną i samodzielne przywództwo, ponieważ swoje wyniesienie w 2019 r. na urząd prezydenta zawdzięczał protekcji wszechwładnego wówczas Nursułtana Nazarbajewa.

Pierwszą wizytę, tydzień po wyborach, Tokajew złożył w Moskwie. W oficjalnych komunikatach dominowały doniesienia o tym, że rozmowy koncentrowały się na sprawach gospodarczych. Istotnie, wielkość wymiany handlowej i rosyjskich inwestycji w Kazachstanie skłaniała do takich rozmów. Rosjanie od kilku lat modernizowali przejścia graniczne i linie kolejowe prowadzące przez Kazachstan do Chin, Uzbekistanu, Turkmenistanu, Iranu, Kirgistanu i Tadżykistanu. W miarę zacieśniania sojuszniczych relacji rosyjsko-irańskich niezbędne stawały się dogodne szlaki komunikacyjne z Rosji do Iranu. Z przywilejów kraju tranzytowego chce również korzystać Kazachstan, ponieważ szlak lądowy Północ-Południe łączący Federację Rosyjską z Zatoką Perską stwarza dla tego kraju obiecujące perspektywy ekonomiczne⁴⁰. Do 2022 r. to Rosja była krajem tranzytowym dla Kazachstanu.

Na zakończenie wizyty Tokajewa w Moskwie poinformowano o wspólnych planach „trójstronnego sojuszu gazowego” z Uzbekistanem. Szczegółów projektu nie podano do publicznej wiadomości. Dzień po wizycie prezydenta Kazachstanu w Moskwie w mediach rosyjskich poinformowano o zakończeniu remontu ropociągu Caspian Pipeline Consortium i przywróceniu pełnej jego przepustowości⁴¹. Jednak 7 grudnia rząd w Astanie oznajmił, że nie jest zainteresowany uczestnictwem w „sojuszu gazowym”, gdyż realizacja projektu umożliwiłaby Rosji omijanie sankcji nałożonych

39 W. Górecki, *Kazachstan: wybory bez alternatywy*, OSW [online], 22 XI 2022 [dostęp: 23 XI 2022]: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-11-22/kazachstan-wybory-bez-alternatywy>>.

40 D. Zdrojewski, *Lawirują między Rosją, Chinami, Iranem a Zachodem. Chcą na tym zarabiać*, Interia [online], 30 XI 2022 [dostęp: 30 XI 2022]: <<https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-lawiruja-miedzy-rosja-chinami-iranem-a-zachodem-chca-na-tym-nId,6443687>>.

41 *ВПУ-2 на Морском терминале КТК готов к перевалке нефти на танкеры*, PortNews [online], 29 XI 2022 [dostęp: 30 XI 2022]: <<https://portnews.ru/news/339329/>>.

przez Zachód i prowokowałyby Stany Zjednoczone do działań wymierzonych w interesy Kazachstanu⁴². Wkrótce także rząd Uzbekistanu wydał komunikat o gotowości do podpisania różnych kontraktów z Rosją dotyczących handlu gazem, lecz nie chce uczestniczyć w żadnym sojuszu z kontekstem politycznym⁴³. „Sojusz gazowy” stał się projektem, którego próby realizacji nawet nie podjęto.

Z Moskwy Tokajew udał się bezpośrednio do Paryża. Podczas rozmów z prezydentem Francji Emmanuelem Macronem mówił o strategicznym partnerstwie kazachsko-francuskim. W wymiarze retorycznym stosunki z Francją stawiał na równi z relacjami z Rosją. Korespondowało to z płynącymi z Brukseli sygnałami o potrzebie pomocy krajom Azji Centralnej w dążeniu do uniezależnienia się od Rosji⁴⁴. Unia Europejska od kilku lat próbowała bowiem budować w Kazachstanie własną alternatywę dla Rosji i Chin opartą na wartościach liberalno-demokratycznych⁴⁵. Tuż przed przyspieszonymi wyborami odbywały się także rozmowy z Tokajewem, na które kolejno przybywali do Astany: przewodniczący Rady Europejskiej Charles Michel, kierująca sprawami zagranicznymi Niemiec Annalena Baerbock oraz szef unijnej dyplomacji Josep Borrell⁴⁶. Listopadowe wybory prezydenckie przyjęto w Brukseli z zadowoleniem i nadzieją na poszerzenie współpracy⁴⁷. Wcześniejsze zarzuty unijnych dyplomatów o braku demokracji

42 У. Бобоматов, *Казачстан отказался от вступления в «газовый союз»*. *Узбекистан хранит молчание*, Радио Озодлик [online], 7 XII 2022 [dostęp: 7 XII 2022]: <<https://rus.ozodlik.org/a/32164775.html>>.

43 *Власти Узбекистана заявили, что даже если с Россией будет заключен газовый контракт, это не означает создание союза*, *Настоящее Время* [online], 8 XII 2022 [dostęp: 8 XII 2022]: <<https://www.currenttime.tv/a/uzbekistan-rf-gazovyy-soyuz/32167160.html>>.

44 S. Herman, *EU-Central Asia relations and beyond*.

45 A. Komilow, *What explains growing European engagement in Central Asia?*, *The Diplomat* [online], 22 XI 2022 [dostęp: 27 XII 2022]: <<https://thediplomat.com/2022/11/what-explains-growing-european-engagement-in-central-asia/>>. S. Juraev, *Comparing the EU and Russia engagements in Central Asia*.

46 M. Kucharczyk, *Kazachstan: Polityk, który wygrał wybory, coraz bardziej odsuwa się od Rosji*, *Interia* [online], 21 XI 2022 [dostęp: 22 XII 2022]: <<https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-kazachstan-polityk-ktory-wygral-wybory-coraz-bardziej-odsuwa,nId,6424604>>.

47 *Kazakhstan: Statement by the spokesperson on the outcome of presidential elections*, *EEAS* [online], 21 XI 2022 [dostęp: 3 I 2023]: <https://www.eeas.europa.eu/eeas/kazakhstan-statement-spokesperson-outcome-presidential-elections_en>.

w Kazachstanie, powstrzymujące Brukselę przed bezpośrednimi kontaktami z przywódcami tego kraju, w nowej konfiguracji politycznej straciły na znaczeniu⁴⁸.

Kazachstanowi ze względów ekonomicznych wciąż opłaca się utrzymywać z Rosją dobre relacje na wszystkich płaszczyznach, budować wspólną przestrzeń euroazjatycką. Wojna rosyjsko-ukraińska skłoniła władze w Astanie do demonstracyjnego dystansowania się od polityki Moskwy i deklarowania gotowości szerokiej współpracy z Zachodem. Retorykę polityków kazachskich cechuje pragnienie zbliżenia do świata Zachodu. Od 2022 r. władze w Kazachstanie uczyniły wiele gestów, by podnieść atrakcyjności swojego kraju w opiniach amerykańskich i europejskich decydentów. Obecnie nie ma jednak realnych możliwości zmiany polityki zagranicznej na prozachodnią. Potężnych sąsiadów Kazachstanu – Rosję i Chiny – łączy polityka powstrzymywania Zachodu przed rozszerzaniem wpływów w Azji Centralnej. Mimo że ich interesy w regionie często są sprzeczne, to mocarstwa te – zarówno ze względów militarnych, jak gospodarczych – ściśle współpracują na rzecz utrzymania swoich uprzywilejowanych pozycji. W Moskwie i Pekinie decydenci są zapewne świadomi, że samodzielnie ani Rosja, ani Chiny nie są w stanie kontrolować Azji Centralnej. Kazachstan ze swoimi bogactwami naturalnymi jest atrakcyjnym partnerem dla wszystkich światowych potęg gospodarczych, lecz Rosja i Chiny mają dostatecznie dużo instrumentów politycznych i ekonomicznych, aby prozachodnie tendencje Astany utrzymać na poziomie retoryki. Nic nie wskazuje na to, że podyktowana względami bezpieczeństwa rosyjsko-chińska współpraca w regionie zostanie zahamowana.

W dość szybko zmieniającym się świecie nie można jednak wykluczać innych scenariuszy. Trwająca wojna na Ukrainie i zaangażowanie w niej Stanów Zjednoczonych oraz ich europejskich i azjatyckich sojuszników, w zależności od jej wyniku, może mieć różne skutki także dla Kazachstanu.

48 D. Omirgazy, *EU continues to support president Tokayev's reforms towards inclusive and fair Kazakhstan*, „The Astana Times” [online], 10 XII 2022 [dostęp: 14 XII 2022]: <<https://astanatimes.com/2022/12/eu-continues-to-support-president-tokayevs-reforms-towards-inclusive-and-fair-kazakhstan/>>.

Bibliografia

- Bielicki P., *Relacje kazachsko-rosyjskie i ich znaczenie dla bezpieczeństwa na obszarze postradzieckim*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2020, t. 66, s. 51–71, DOI: 10.15804/athena.2020.66.04.
- Blank S., *Energy, economics, and security in Central Asia: Russia and its rivals*, Army War Coll Strategic Studies Inst Carlisle Barracks PA [online], 10 IV 15 [dostęp: 8 X 2021]: <https://www.researchgate.net/publication/235151834_Energy_Economics_and_Security_in_Central_Asia_Russia_and_its_Rivals>.
- Cutler R., *Turkmenistan pipeline from east to west to be completed this year*, EurasianSecurity.com [online], 23 II 2015 [dostęp: 5 XI 2021]: <<http://www.eurasiansecurity.com/energy-geopolitics/turkmenistan-pipeline-completing-east-west/>>.
- EU continues to support president Tokayev's reforms towards inclusive and fair Kazakhstan, „The Astana Times” [online], 10 XII 2022 [dostęp: 14 XII 2022]: <<https://astanatimes.com/2022/12/eu-continues-to-support-president-tokayevs-reforms-towards-inclusive-and-fair-kazakhstan/>>.
- Gonczarenko R., Sherwin E., *Protesty w Kazachstanie: zmora czy szansa Putina?*, DW [online], 7 I 2022 [dostęp: 3 IV 2022]: <<https://www.dw.com/pl/protesty-w-kazachstanie-zmora-czy-szansa-putina/a-60357592>>.
- Górecki W., *Kazachstan: wybory bez alternatywy*, OSW [online], 22 XI 2022 [dostęp: 23 XI 2022]: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-11-22/kazachstan-wybory-bez-alternatywy>>.
- Górecki W., *Pierestrojka Tokajewa. Kazachstan wobec wyzwań wewnętrznych i zewnętrznych*, OSW [online], 21 VI 2022 [dostęp: 26 VI 2022]: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-06-21/pierestrojka-tokajewa-kazachstan-wobec-wyzwan-wewnetrznych-i>>.
- Górzyński O., *Reparacje wojenne dla Ukrainy. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję*, „Dziennik Gazeta Prawna” [online], 14 XI 2022 [dostęp: 11 XI 2022]: <<https://forsal.pl/swiat/aktualnosci/artykuly/8587420,onz-rosja-reparacje-wojenne-ukraina-rezolucja.html>>.
- Górzyński O., *Zgromadzenie Ogólne ONZ potępiło Rosję ws. aneksji ukraińskich terytoriów*, „Dziennik Gazeta Prawna” [online], 13 X 2022 [dostęp: 15 X 2022]: <www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8567534,onz-zgromadzenie-ogolne-potepilo-rosje-aneksja-ukrainskie-terytoria.html>.
- Grekowicz N., *Kazachstan: Demonstracje przeciwko Rosji nie są już blokowane przez władze*, OKO.press [online], 8 VI 2022 [dostęp: 9 VII 2022]: <<https://oko.press/kazachstan-demonstracje-przeciw-rosji/>>.
- Herman S., *EU-Central Asia relations and beyond: The orientation of energy policies in Kazakhstan*, EIAS [online], 22 VI 2022 [dostęp: 29 XII 2022]: <<https://eias.org/publications/op-ed/eu-central-asia-relations-and-beyond-the-orientation-of-energy-policies-in-kazakhstan/>>.

- Jakóbiak W., *USA popierają Gazociąg Transkaspijski*, Biznes Alert [online], 24 IV 2015 [dostęp: 2 XI 2021]: <<http://biznesalert.pl/usa-popieraja-gazociag-transkaspijski/>>.
- Jarosiewicz A., *Rosja głównym korytarzem dla eksportu ropy z Kazachstanu*, OSW [online], 29 XII 2022 [dostęp: 7 XI 2022]: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-12-29/rosja-glownym-korytarzem-dla-eksportu-ropy-z-kazachstanu>>.
- Juraev S., *Comparing the EU and Russia engagements in Central Asia*, „L'Europe en Formation” 2014, nr 4(374), s. 77–94, DOI: 10.3917/eufor.374.0077.
- Kazachstan gotowy zastąpić Rosję i uratować Europę*, Wgospodarce.pl [online], 5 VII 2022 [dostęp: 14 IX 2022]: <<https://wgospodarce.pl/informacje/114065-kazachstan-gotowy-zastapic-rosje-i-uratowac-europe>>.
- Kazakhstan: Statement by the spokesperson on the outcome of presidential elections*, EEAS [online], 21 XI 2022 [dostęp: 3 I 2023]: <https://www.eeas.europa.eu/eeas/kazakhstan-statement-spokesperson-outcome-presidential-elections_en>.
- Khitakhunov A., *Economic cooperation between Central Asia and the European Union*, Eurasian Research Institute [online, dostęp: 22 X 2022]: <<https://www.eurasian-research.org/publication/economic-cooperation-between-central-asia-and-the-european-union/>>.
- Komiłow A., *What explains growing European engagement in Central Asia?*, The Diplomat [online], 22 XI 2022 [dostęp: 27 XII 2022]: <<https://thediplomat.com/2022/11/what-explains-growing-european-engagement-in-central-asia/>>.
- Kucharczyk M., *Kazachstan: Polityk, który wygrał wybory, coraz bardziej odsuwa się od Rosji*, Interia [online], 21 XI 2022 [dostęp: 22 XII 2022]: <<https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-kazachstan-polityk-ktory-wygral-wybory-coraz-bardziej-odsuwa.nId,6424604>>.
- Łomanowski A., *Kazachstan–Rosja. Już nie przyjaźń, jeszcze nie konflikt*, „Rzeczpospolita” [online], 28 VII 2022 [dostęp: 3 I 2023]: <<https://www.rp.pl/dyplomacja/art36769301-kazachstan-rosja-juz-nie-przyjazn-jeszcze-nie-konflikt>>.
- Łomanowski A., *Kazachstan w objęciach Wielkiego Brata*, „Rzeczpospolita” [online], 22 VI 2022 [dostęp: 23 X 2022]: <<https://www.rp.pl/polityka/art36555781-kazachstan-w-objeciach-wielkiego-brata>>.
- Mironowicz E., *Surowce energetyczne poradzieckich państw Azji Centralnej w polityce gospodarczej Chin*, „Sprawy Międzynarodowe”, 2021, t. 74, nr 3, s. 169–181, DOI: 10.35757/SM.2021.74.3.11.
- Ostianová N., *Changes in Russia's approach towards Central Asia*, Univerzita Palackého V Olomouci, Olomouc 2011, s. 40–45: <https://theses.cz/id/8lgiiz/DP_KPES_ostianova.pdf> [dostęp: 28 XI 2021].
- Patyk A., *Awaria terminali Caspian Pipeline Consortium. Straty liczone są w setkach milionów dolarów*, Obserwator logistyczny [online], 20 IV 2022 [dostęp: 23 X 2022]: <<https://obserwatorlogistyczny.pl/2022/04/20/awaria-terminali-caspian-pipeline-consortium-straty-liczone-sa-w-setkach-milionow-dolarow/>>.

- Renik K., *[Azja w zbliżeniu] Dlaczego Kazachstan „zdradził” Rosję?*, „Kultura Liberalna” [online], 28 II 2022 [dostęp: 24 III 2022], <<https://kulturaliberalna.pl/2022/02/28/azja-w-zblizeniu-dlaczego-kazachstan-zdradzil-rosje/>>.
- Repetowicz W., *Chiński parasol nad Kazachstanem. Rosja traci wpływy*, Defence24 [online], 15 IX 2022 [dostęp: 2 I 2022]: <<https://defence24.pl/geopolityka/chinski-parasol-nad-kazachstanem-rosja-traci-wplywy-komentarz/>>.
- Rosja ciągnie na dno Kazachstan. W centrum uwagi rurociąg*, wnp.pl [online], 7 II 2022 [dostęp: 2 I 2023]: <<https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/rosja-ciagnie-na-dno-kazachstan-w-centrum-uwagi-rurociag,601754.html>>.
- Rosja żąda od Kazachstanu, by wydalili ambasadora Ukrainy. Jest odpowiedź miejscowego MSZ, PAP* [online], 5 X 2022 [dostęp: 5 XI 2022]: <<https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1444133%2Crosja-zada-od-kazachstanu-wydalil-ambasadora-ukrainy-jest-odpowiedz>>.
- Szymański D., *Putin traci sojusznika. „Prawie nikt tego nie zauważył”*, money.pl [online], 17 IV 2022 [dostęp: 3 IV 2022]: <<https://www.money.pl/gospodarka/putin-traci-sojusznika-prawie-nikt-tego-nie-zauwazyl-6759214120704608a.html>>.
- Weißkopf A., *Almaty. Strzały i kolejki po chleb*, DW [online], 10 I 2022 [dostęp: 27 I 2022]: <<https://www.dw.com/pl/almaty-strzaly-i-kolejki-po-chleb/a-60373878>>.
- Wierzbicki A., *Stratyfikacja etnospołeczna w Azji Centralnej i jej wyzwania dla etnopolityki (na przykładzie Kazachstanu)*, „Politeja” 2014, t. 11, nr 5, s. 309–344, DOI: 10.12797/Politeja.11.2014.31_1.16.
- Zdrojewski D., *Lawirując między Rosją, Chinami, Iranem a Zachodem. Chcą na tym zarabiać*, interia [online], 30 XI 2022 [dostęp: 30 XI 2022]: <<https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-lawiruja-miedzy-rosja-chinami-iranem-a-zachodem-chca-na-tym-nId,6443687>>.
- Акежан Кажегельдин о планах Токаева, днягах Назарбаева, войне Путина и победе Украины, DW на русском, youtube.com [online], 16 IX 2022 [dostęp: 7 XI 2022]: <<https://www.youtube.com/watch?v=ZZilmHKVV28>>.
- Алимова Е., *Между «нападающей на соседей» Россией и «забычивым» Западом: подводя итоги внешней политики Казахстана*, Радио Азаттык [online], 26 XII 2022 [dostęp: 16 I 2023]: <<https://rus.azattyq.org/a/mezhdu-napadayuschey-na-sosedey-rossiey-i-zabyvchivym-zapadom-podvodya-itogi-vneshney-politik>>.
- Бобоматов У., *Казахстан отказался от вступления в «газовый союз». Узбекистан хранит молчание*, Радио Озодлик [online], 7 XII 2022 [dostęp: 7 XII 2022]: <<https://rus.ozodlik.org/a/32164775.html>>.
- В парламенте Казахстана объяснили отказ помогать России под санкциями*, Говорит Москва [online], 2 IV 2022 [dostęp: 14 I 2023]: <<https://govoritmoskva.ru/news/311317/>>.
- Власти Узбекистана заявили, что даже если с Россией будет заключен газовый контракт, это не означает создание союза*, „Настоящее Время” [online], 8 XII 2022 [dostęp: 8 XII 2022]: <<https://www.currenttime.tv/a/uzbekistan-rf-gazovyy-soyuz/32167160.html>>.

- ВПУ-2 на Морском терминале КТК готов к перевалке нефти на танкеры*, PortNews [online], 29 XI 2022 [dostęp: 30 XI 2022]: <<https://portnews.ru/news/339329/>>.
- Гордийчук Д., *РФ вывела в ремонт один из нефтепроводов в преддверии новых санкций от ЕС и США*, „Экономическая правда” [online], 23 III 2023 [dostęp: 5 VI 2023]: <<https://www.epravda.com.ua/rus/news/2022/03/23/684583/>>.
- Лебедева О., *Культурная дипломатия как инструмент внешней политики России на современном этапе*, „Международная жизнь” 2016, s. 78–80.
- Маринов М., *Цели и интересы России в Центральной Азии: настоящее и будущее* [online], 5 III 2014 [dostęp: 11 X 2021]: <<http://politobzor.net/show-14486-celi-i-interesy-rossii-v-centralnoy-azii-nastoyashee-i-budushee.html>>.
- Москаленко Ю., *Замглавы администрации президента Казахстана: «Мы уважаем территориальную целостность Украины»*, ZN.UA [online], 1 IV 2022 [dostęp: 15 I 2023]: <<https://zn.ua/WORLD/zamhlavy-administratsii-prezidenta-kazahstana-my-uvazhaem-territorialnuju-tselostnost-ukrainy.html>>
- На перепутье: как складываются сегодня отношения России и Казахстана*, РБК Тренды [online], 7 X 2022 [dostęp: 15 I 2023]: <<https://trends.rbc.ru/trends/industry/633fdo829a7947336266cf4b>>.
- Островская А., *Замглавы МИДа Казахстана: Мы строим отношения с РФ и Западом*, DW [online], 4 XI 2022 [dostęp: 14 I 2023]: <<https://www.dw.com/ru/zamglavy-mida-kazahstana-astana-stroit-otnosenia-i-s-rf-i-s-zapadom/a-63654952>>.
- Тренин Д., *Внешняя политика России в ближайшие пять лет: цели, стимулы, ориентиры*, Московский Центр Карнеги [online], 28 IV 2016 [dostęp: 8 X 2021]: <<http://carnegie.ru/2016/04/28/ru-pub-63462>>.